

## Smith'te Tutarlılık Tartışması Bağlamında Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzenin İktisat ve Toplum Açısından Önemi

In the Context of Consistency Discussion in Smith, The Invisible Hand Metaphor and The Importance of Spontaneous Order in Terms of Economics and Society

Hakan Gökhan GÜNDOĞDU\*

### Öz

Çalışmada, sermaye birikim sürecine bağlı olarak mal ve hizmetlerin üretilmesi ile birlikte ekonomi politüğın ortaya çıkışı ele alınmaktadır. Ekonomi politüğın tanımlanması ile bölüşüm ve birikim arasındaki bağlantıların çözümlenmesinde, Smith'in etkisi de açıklanmaktadır. Buna ek olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliğı* adlı eserlerinin çelişki yerine tutarlılık içerdığı görüşü değerlendirilmektedir. Smith *Ulusların Zenginliğı* eserinde piyasa ve politik süreci birlikte ele almaktadır. Bu sebeple, söz konusu eserle ekonomi politüğın temellerinin atıldığı ifade edilmektedir. Diğer yandan, Smith *Ahlaki Duygular Kuramı* eserinde ahlak felsefesini değerlendirmektedir. Bu eserde, toplumsal yaşamı etkileyen ahlaki fayda ve etik gibi kavramların önemi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada İskoç Aydınlanması düşünürlerinin aklın yerine duyguyu merkeze alması ve daha sonra Smith'te duygusal rasyonaliteye yönelimin tutarlılık içinde gerçekleştiğı ifade edilmekte ve de bu düşünürlerde *sempati* kavramına doğru yönelme olduğu vurgulanmaktadır. İskoç Aydınlanması düşünürlerinden biri olan Smith, insanların toplum içerisinde kabul edilme, beğenilme ve saygınlık kazanma isteklerini *sempati* kavramı ile açıklamaktadır. Ayrıca Smith, *sempati* kavramı ile etik değerler arasında bir ilişki olduğundan bahsetmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada İskoç Aydınlanması düşünürleri tarafından *sempati* kavramının toplumsal ve etik açıdan da nasıl değerlendirildiğı açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra, Smith'teki kendiliğinden doğan düzen ile görünmez el metaforunun Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile bütünlük içerdığı görüşü tartışılmaktadır. Smith, kendiliğinden doğan düzen fikri ile insanların ticari toplum içerisinde kendi çıkarlarını gözetmesi ve bunun sonucunda kolektif bir gelişimin sağlanabileceğini iddia etmektedir. Kendiliğinden doğan düzende, insanlar arasında piyasa ortamında alışveriş ve iş birliğı söz konusudur. Diğer açıdan, Smith görünmez el metaforu ile toplumsal faydanın en üst düzeye çıkabileceğinden bahsetmektedir. Ayrıca, görünmez el metaforu hem piyasa hem de toplumsal açıdan dengeyi sağlayan bir araç ve düzenleyici güç işlevine sahiptir. Bu çalışma, Smith'in görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen ile ilgili açıklamalarının iktisat ve toplum açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu tartışmaktadır. Çalışmada, Smith'in görünmez el metaforunun, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile açıklanabileceğı savunusu

\* Arş. Gör. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakan.gundogdu@marmara.edu.tr

üzerinde durulmaktadır. Bununla birlikte, *Ahlaki Duygular Kuramı*'ndaki *sempati* ilkesi, *Ulusların Zenginliği*'nde rekabet duygusuna, alıcının ve satıcının bulunduğu iktisadi hayata atıfta bulunmasının tutarlı bir şekilde gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Smith'in görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ve de genel anlamda iktisat, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerinin birbirleriyle bağlantılı olup olmadığının ortaya çıkarılması ve tartışılmasını içermektedir. Çalışmanın sonucu olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*'nde, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme idealine yönelmesi durumu meydana gelmiştir. Ayrıca genel olarak, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin çıkarıcı akıl yerine ahlaki değerlere olan referansı ve ekonomi politığının Smith'le gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Ekonomi Politik, Görünmez El Metaforu, Kendiliğinden Doğan Düzen, Ahlaki Duygular Kuramı, Ulusların Zenginliği.

### Abstract

This study, deals with the emergence of political economy along with the production of goods and services depending on the capital accumulation process. The Smithian impact in resolving the link between the definition of political economy and distribution and accumulation shall be explained. Moreover, the view that Smith's works titled *The Theory of Moral Sentiments* and *The Wealth of the Nations* contain consistency rather than inconsistency are evaluated in the study. Smith deals with the market and political process in his work titled *The Wealth of the Nations*. Therefore, it is expressed that the bases of political economy have been established by his work. Moreover, Smith evaluates the moral philosophy in his work titled *The Theory of Moral Sentiments* which focuses on the importance of concepts like utility and ethics. Accordingly, that the thinkers of Scottish Enlightenment focus on emotions instead of mind and then Smith's tendency towards emotional rationality realized in consistency are expressed and that these thinkers are turning towards the concept of *sympathy* is emphasized in this study. Smith, one of the thinkers of Scottish Enlightenment, attempted to describe the desire of people to be accepted, adopted and esteemed in society by the concept of *sympathy*. Furthermore, Smith mentions that there is a relationship between the concept of *sympathy* and ethical values. In this context, this study explains the assessment of the concept of *sympathy* from a social and ethical point of view by the thinkers of Scottish Enlightenment. In addition, it is argued that the idea of spontaneous order and the invisible hand metaphor in Smith have integrity with Smith's *Moral Sentiments Theory*. Smith, with the idea of spontaneous order, claims that individuals are pursuing their self-interest in the commercial society, as a result, a collective development can be achieved by this way. In the spontaneous order, there are cooperations and exchanges in the market among people. On the other hand, Smith expresses that public good will reach the highest level with the invisible hand metaphor. Besides, the invisible hand metaphor is an instrument which balance both market and society that has the function of regulatory force. This study, discusses the importance of Smith's invisible hand metaphor and spontaneous order for economy and society. In the study, it is emphasized on the argument that Smith's invisible hand metaphor can be explained with work titled *The Moral Sentiments Theory*. Nevertheless, it is evaluated that the principle of *sympathy* in *The Moral Sentiments Theory* is referred to the sense of competition in *The Wealth of the Nations* and the economic life of the buyer and the seller is realized in a consistent way. In this context, the purpose of the study is to reveal and discuss whether Smith's invisible hand metaphor and the idea of spontaneous order and also his ideas on economics, society and morality in general are linked to each other or not. As a consequence of the study, it is stated that Smith had tendency toward the ideal of integrating economics and moral behavior in *The Theory of Moral Sentiments* and *The Wealth of the Nations*. Moreover, in general, that the Scottish Enlightenment thinkers referred to moral values rather than to the self-interested reason and the discipline of the political economy has developed with Smith is manifested.

**Keywords:** Political Economy, The Invisible Hand Metaphor, Spontaneous Order, The Theory of Moral Sentiments, The Wealth of Nations.

## Giriş

Ekonomi politığın ortaya çıkmasında, Avrupa'da feodalizmin etkisini kaybetmeye başlaması ve akabinde toplumun yeniden örgütlenmesi ile birlikte piyasa ilişkilerinin giderek kendini hissettirmeye başlaması önemli rol oynamıştır. Ekonominin ön plana çıkması esas olarak, zenginliği kazanmanın “ev”e baskın gelmesi ve zenginlik ölçütünün altın ve gümüş gibi paraya dayanmaya başlaması ile gerçekleşmiştir. Parayı (zenginliği/serveti) elde etmenin yolu hem meslek olarak ticaretin artırılması hem de istihdam, iş bölümü ve sermaye birikimi gibi değerlerin ortaya çıkması ile birlikte ağırlık kazanmıştır (Üşür, 2003, s. 215-216).

Ekonomi politik kavramsal açıdan, ekonomik yapılanmayla birlikte politik, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki ilişkiler bütünü olarak ele alınmaktadır (Golding ve Murdock, 1997, s. 66). Ekonomi politığın ortaya çıkmasıyla birlikte, bireylerin ihtiyaçları ve taleplerini karşılayan mal ve hizmetlerin üretilmesinde ve dağıtılmasında meydana gelen değişimlerin araştırılması ve açıklanması gerektiği anlayışı ağırlık kazanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomi politik, ekonominin temel değişkeni olan servetin oluşumu ve dağılımı üzerindeki etkileşimi açıklamaktadır (Altan, 2013, s. 5). Bu bağlamda ekonomi politik, tarihselliğe, değişmeye ve evrime yönelik bir bakış açısının bir ürünüdür. Kapitalizmin işleyişinde ve temelinde yer alan rekabet, değişme ve dalgalanma süreçleri göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur. Bu yüzden, ekonomi politik bilimi, sermaye birikim sürecinin dinamik, çelişkili, çalkantılı ve bunalımlarla dolu bir süreç olduğu gerçeğini dikkate alarak sosyal bilim olma özelliğine atıfta bulunmaktadır. Çünkü ekonomi politığın temel ilgi odağı; üretim, sınıfsal ilişki, etkileşim, gerilim ve çatışmaların yanı sıra insanın özünün nesneleştiği sosyal bir süreç olmasıdır (Özel, 2012, s. 38).

Diğer yandan, ekonomi politik ile ilgili gelişmeler 17. yy'dan itibaren Tanrı dışılıktan, bireyin esas aktör haline gelmeye başladığı aklın egemenliğine geçiş süreciyle birlikte yumuşak ve kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu geçiş döneminde, Descartes ve Spinoza'nın çalışmalarında görülen önceden tasarlanmış Tanrısal düzenden, inşa edilebilir ve yeni insanın (aydınlanma düşüncesinin etkisi ile) ön planda olduğu düzene doğru bir değişim ve gelişim süreci yaşanmıştır. Bireyin bu denli ön plana çıkması ile birlikte ekonomi politik bilimi ortaya çıkmıştır (Sarfati, 2010, s. 11-22). Ekonomi politik ile ilgili ilk sistematik çalışma, Smith'in *The Wealth of the Nations (Ulusların Zenginliği)* eseri olarak ifade edilmektedir (Campbell, 1971, s. 15). Çünkü Smith, bu eserinde ekonomi politığın temellerini açıklamaktadır. Smith'e göre ekonomi politik; piyasa ve politik süreci içeren bir yaklaşım içerisinde ele alınmalıdır (Yay, 2010, s. 79). Bununla birlikte, ekonomi politik bilimi J.S. Mill'in *Principles of Political Economy (Ekonomi Politığın İlkeleri)* adlı kitabında; kendine özgü, diyalektik ve kesinliği olmayan bir bilim olarak tanımlanmaktadır (Mill, 2009). Buna karşılık, iktisat bilimi, yetersiz kaynaklar ile sonsuz ihtiyaçların karşılanması nasıl olacağı ve ne gibi sonuçlar ortaya çıkaracağıyla ilgilenmektedir (Kılıçaslan, 2012, s. 23). Bu bağlamda, iktisat biliminin sistematik bir biriktirme ve sermaye oluşturma gibi kesin kanunları olması onu ekonomi politik biliminden ayırmaktadır.

Ekonomi politiğin ortaya çıkmasında, Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri önemli olmakla birlikte, Smith'ten önce Spinoza'nın da ekonomi ve politikla ilgili düşünceleri bulunmaktadır (Wagener, 1994). Buna göre, Spinoza felsefesinde insan, iktisat biliminde var olan bilinçli çıkar gütmeye ve rekabet etmeye yerine duygulanışlara (*affects*) ve onların karşılıklı-anlık taklit edilmelerine önem vermektedir (Sarfati, 2011). Varlığın özü ve isteği olan *conatus*, bireyde salt çıkara göre hareket etmenin yerine üzüntü ve neşe veren duygulara yönelmektedir (Smith, 2005; Kisner, 2010; Lord, 2010). Spinoza'ya göre, duygulanışların getirdiği tutkuların çeşitliliği ve karmaşası içinde bireylerin atacağı adımları kesin çizgiye koymak ve belli kalıplara sıkıştırmak doğru değildir. Çünkü Spinoza düşüncesinde neşeyi ve mutluluğu arayan insan, diğer insanlara taklit yoluyla duygudaşlık oluşturmaktadır. Spinoza'ya göre, duyguların taklit edilmesi salt çıkar ve rekabet amaçlı olmaktan ziyade diğer insanlar gibi duyumsama yoluyla gerçekleşmektedir (Sarfati, 2011, s. 128-130). Duyguların insan doğasındaki bu önemi, Spinoza'dan sonra İskoç Aydınlanması düşünürlerinden özellikle Hume ve Smith'in de kullandığı bir araç olmaktadır. Spinoza'nın *conatus* kavramı ile vurgulamak istediğini, *sempati* (*sympathy*) ilkesiyle Hume ve daha sonra Smith'te devam ettirmekte ve birbirlerini tamamlayarak aşma durumları söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Smith'te duygusal rasyonaliteye yönelimin tutarlılık içinde gerçekleştiği ve Smith'in düşünce sisteminde iki eserin (*Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*) çelişkili olup olmadığının ortaya çıkarılmasıdır. Bunun yanında, görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ve de genel anlamda iktisat, toplum ve ahlak üzerine düşüncelerinin birbirleriyle bağlantısı ve bütünlüğü tartışılmaktadır. Aşağıda, Smith'in ekonomi politiğinin genel özellikleri ifade edilmektedir. Daha sonra, İskoç Aydınlanması düşünürleri ile Smith'in ekonomi politiği arasındaki bağlantı ele alınmaktadır. Son olarak, Smith'te görünmez el metaforu ile kendiliğinden doğan düzen tartışmaları ve de Smith'in iki eserinin (*Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*) tutarlılığı tartışmaları yapılarak değerlendirilmedi bulunmaktadır.

### Smith'in Ekonomi Politiği ve Temelleri

Smith bölüşüm ile birikim arasındaki bağlantıları çözümleyerek, ekonomi politiği tanımlamıştır. Smith'teki birikim olgusu, ulusal servet artışının gerekli koşulu olarak ifade edilmektedir (Smith, 2008). Smith ile birlikte ekonomi politiğin tanımı daha açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır (Sarfati, 2010). Buna göre, Smith'in ekonomi politik tanımı genel olarak şu şekilde özetlenebilmektedir:

“Devlet adamı veya kanun yapıcıya ait bir bilim dalı olduğu düşünülen ekonomi politik, iki farklı hedef önerir; birincisi halk için bol miktarda gelir veya geçim imkânı sağlamak veya daha doğrusu onların kendileri için böylesi bir geliri veya geçimlik sağlamalarını mümkün kılmaktan ve ikinci olarak da devlete veya ulusa kamu hizmetlerinin yapılmasını sağlayabilecek bir gelir temin etmektir. Ekonomi politik hem halkı, hem de hükümdarı zenginleştirmeyi önermektedir” (Smith, [1776], 2008, s. 139).

Smith'in ekonomi politikle ilgili bu tanımında, birkaç hususu belirtmek gerekmektedir. Öncelikle, ekonomi politiğin bir bilim dalı olarak, Smith ile birlikte kalıcı hale geldiği ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak; “*ekonomi politik, hem halkı hem de hükümdarı zenginleştirmeyi*” temel aldığına göre, günümüz terminolojisinde açıklandığında, hem iktisat teorisini ve hem de iktisat politikasını içinde barındırma özelliği taşımaktadır. Bunun yanında, bu tanım ile birlikte daha sonraları iktisadın kurucusunun Smith olarak değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat bir bilim ve sanat olarak ekonomi politik, yine günümüz terminolojisiyle açıklandığında, pozitif ve normatif unsurları, olan ile olması gerekeni ya da gerçek yargılar ile değer yargıları ayrımını tam olarak gerçekleştirilmemiştir. Bu ayrımın Smith'te olmayışının başlıca sebebi ise pozitivizme karşı ahlak felsefecisi olan görüşünü sürdürmesidir (Üşür, 2003, s. 223).

İskoç Aydınlanması düşünürlerinden Smith, bir yandan ekonomi politiğin temellerini ortaya koyarken diğer yandan da teolojik öğretilere karşı bir ahlak felsefecisi olma özelliği taşımaktadır. Smith, 1759 yılında yayınlanan *The Theory of Moral Sentiments (Ahlaki Duygular Kuramı)* adlı eserinde, Newton gibi doğayı ve evreni kapsayan bilimsel ve mekanik bir sistem arayışındadır. (Raphael, 2014, s. 9). Ayrıca Smith, söz konusu eserinde Newton gibi genel bir sistem oluşturma ve bu sistemin topluma nasıl kazandırılabilceğine cevap aramaktadır (Campbell, 1971, s. 21). Smith, ahlak felsefesi üzerine olan bu eserinde; insan doğasının gerçekleri ile toplumu ve toplumsal yaşamı etkileyen ahlaki fayda, etik ve estetik gibi alanların önemini vurgulamaktadır (Macfie, 1967, s. 17). İskoç Aydınlanması düşünürlerinden bir diğeri olan Hume, teolojik öğretilere karşı sert tavır göstermektedir. Diğer yandan, Smith ise daha ılımlı bir tavır ortaya koymaktadır. Fakat Smith'te, Hume gibi ahlak öğretilerinin ayrı dini öğretilerinin ayrı olduğu seküler bir anlayışı savunmaktadır (Raphael, 2014, s. 10). Smith'te insanın eylem nedeni, evrenin ve sistemin nasıl olduğunu anlamaktır. Bu yüzden, Smith'te, Spinoza'daki Tanrı-İnsan-Tabiat'ın teklik prensibi yerine ne Tanrı'nın ne insanın ne de tabiatın tek olmadığı dolayısıyla felsefi bir teizm düşüncesi bulunmaktadır. Bu bağlamda, Smith'in teizminde evren, mekanik bir makine; makinece makine yani zanaatkar eli (Tanrı'nın) ile yaratılmış makinedir (Sarfati, 2010, s. 94).

Smith, İskoç Aydınlanması düşünürü ve hocası olan Hutcheson gibi stoacı (*stoic*)<sup>1</sup> bir felsefe üzerine eserlerini inşa etmiştir. Hutcheson ve Smith'te ortak olan düşünce, stoacı bir felsefeye uygun olarak zengin ve modern bir ticari topluma dönüşümün gerçekleşebilmesi için gerekli ahlaki kriterlerin nasıl ele alınması gerektiği sorusudur. Bu bağlamda, hem Hutcheson hem de Smith, güzelliği ve erdemi tanımlamak için Stoacı bir dili benimsemişlerdir (Furuya, 2011, s. 79-80). Smith'in ahlak felsefesinde var olan doğacı<sup>2</sup> (*naturalist*) ve stoacı felsefe, din eksenli dünya görüşü yerine dünya düzeninde ve insanın kendi duygularında genel yasalara nasıl ulaşılacağını arama eksenli bir dünya görüşünü temsil etmektedir (Raphael, 2014, s. 10). Diğer taraftan

1 Stoa felsefesinde hayatın en büyük amacı mutluluğa ulaşmaktır. Mutluluğa ulaşma ise doğaya uygun yaşayarak gerçekleştirilir. İnsan aklını kullanarak doğaya uygun yaşamaktadır. Stoa felsefesinde genel olarak doğaya uygun yaşama ve aklı kullanmak esastır (Alaeddin Şenel (1996), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 181).

2 Doğa felsefesi genel olarak; din ve doğaüstü olaylar temelinde meseleleri açıklamak yerine meselelerin nedenlerinin doğada var olan gerçekler üzerinden araştırılması gereklidir (Thomas Munro (1960), “Meanings of ‘Naturalism’ in Philosophy and Aesthetics”, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 19 (2): 133-137).

Hume ise Stoacı bir felsefe yerine ampirik (deneysel), şüpheci ve yarı faydalı bir ahlak felsefesini savunmaktadır. Hume, *Treatise of Human Nature* (*İnsan Doğası Üzerine İnceleme*, 1739-1740) adlı eserinde, deneysel yöntemi, ahlaki konular üzerine akıl yürütme yoluyla sunmaktadır. Hume'un amacı, toplumsallığın teorisini deneyim ve gözlem temelinde yeniden yazmaktır. Bu bağlamda, Smith'in düşünce yapısı, Hume ile benzer olmayıp stoacı bir felsefeyi benimsemektedir (Furuya, 2011, s. 77-78). İskoç Aydınlanma düşünürlerinden Ferguson, Hume ve Smith'in genel anlamda kendine özgü, bireylerden ve onların arzularının oluşturduğu davranışlardan hareketle toplum oluşturma çabası içinde oldukları ifade edilmektedir (Sarfati, 2010). Bu bağlamda, İskoç Aydınlanması düşünürlerinin temel problematiği, insan doğasının temel yasalarını bulmak ve insan ile toplum beraberliğinin sosyal hayatta devamlılığının sağlanacağı bir sistemin temellerinin nasıl atılacağını araştırmaktır. Ferguson, Hume ve Smith ile birlikte insan doğasında var olan çıkar ve arzunun eylemin tek sebebi olmayacağı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır (Sarfati, 2010, s. 90-101).

Hume için topluma yararlı olma, en azından ahlaki değerin bir ölçütü olarak görülmektedir. Hume, insanın temel eylem nedenini *sempati* olarak görmekte ve ahlaki yargıların temelini, tarafsız bir gözlemcinin *sempati*'si (duygudaşlığı) olarak açıklamaktadır. *Sempati*, ahlaki ayrımların temel özelliği olma ve toplumda onaylanan duyguları vermeye yetecek kuvvet olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Hume'un anlayışına göre akıl yalnızca tutkular için (*sempati*'de olduğu gibi) bir araçtır. Fakat Smith, Hume'un bu *sempati* anlayışında değişiklikte bulunmuş ve Hume'un tek taraflı gözlemcinin duygularını temel alan görüşü yerine çift taraflı (tarafsız ve iyi bilgilendirilmiş) gözlemci ile bireyin ilişkisinin *sempati*'yi arzu edilen bir duruma getirdiğini vurgulamaktadır (Macfie, 1967; Başdemir, 2009, s. 234-240). Ayrıca, Hume'da var olan duygusal izlenimlerin önemi, Smith'te tutkuların önemine dönüşmektedir. Buna ek olarak, Hume ve Smith, tarafsız gözlemcilerin *sempati*'mize göre karar vermekte oldukları düşüncesini İskoç Aydınlanması düşünürü olan Hutcheson'ı referans vererek kullanmışlardır (Başdemir, 2009, s. 241). Bu bağlamda, İskoç Aydınlanması düşünürleri insanın salt akıl, kişisel çıkar ve bencilliği yerine ahlaki duygu, *sempati*, vicdan ve merhamet gibi duygulara yönelmişlerdir.

### **Smith'te Görünmez El Metaforu ve Kendiliğinden Doğan Düzen Tartışmaları**

Smith'in ekonomi politliğinde, görünmez el metaforu ve kendiliğinden doğan düzen ile ilgili değerlendirmeler önemli yer tutmaktadır. Örneğin, Smith'in görünmez el metaforunun altında yatan belli başlı düşünceler bulunmaktadır. Smith, söz konusu metafor ile; insanların zorla veya hileli bir şekilde olmaktan ziyade, gönüllü mübadele veya birtakım yasal imtiyazlar yoluyla kazanç sağlayabileceği bir sosyal düzenin mekanizmasını açıklamaktadır. Bu mekanizma içerisinde bireylerin arzusu; toplumdaki diğer bireylerden kazanç elde etmeyi bekleme şeklindedir. Bunun sonucu olarak, kolektif bir şekilde algılanan davranış, yani başkalarının istediği şeyleri sağlama istekleri sistematik olarak ödüllendirilmekte ve insanlar böyle bir davranışı kendi çıkarlarının gözetilmesinde kullanmaktadır. Kısacası, bireylerin çıkarlarını gözetme güduları Smith'te özlenen sosyal davranışların gerçekleşmesinde ön koşul olarak görülmektedir. Aslında Smith,



görünmez el metaforu ile bu ahlaki sorunlara bir çözüm sunma gayreti içerisinde (Vanberg, 2002). Bu bağlamda, Smith'in, görünmez el metaforu bireyleri, toplumsal iyinin oluşmasına sevk etmektedir. İnsanın doğasında var olan bencillik ve açgözlülük gibi kötü duygularda, bu görünmez el metaforu sayesinde toplumsal iyiliğin meydana gelmesine hizmet etmektedir. Bireyler, kendi gerçek iyiliklerini en üst seviyeye çıkarmaya çalışırken farkında olmadan toplumun iyiliğine de en iyi seviyede katkı sunmaktadır (Raphael, 2014, s. 11). Bu açıklamalar ışığında, Smith için piyasa toplumunda da benzer sonuçlara ulaşılabilmektedir. Smith'e göre bir piyasa toplumuna giden sürecin düzgün ilerleyebilmesi için bireylerin erdemli davranışlar sergilemesi kendiliğinden gerçekleşmektedir. Çünkü, her bireyin toplumda diğer bireylerle iş birliği yapma ve kendi çıkarını gözetmesi söz konusudur. Smith'in, "*Dürüstlük en iyi politikadır*" ifadesi temel alındığında, bireyler ticari toplumda hileli ilişkiler ününe sahip kimselerle de olası sözleşmeler yapmaktadır. Ticari toplumdan piyasa rekabetine giden süreçte, bireyler kendi çıkarlarını pekiştirmek için en azından ahlaken geçerli tarzda davranmaya yönlendirilecektir. Piyasa rekabetinin bir sonucu olarak Smith, görünmez el metaforu ile bireylerin kendi kişisel ilerlemelerinin yanında piyasada ticari toplumun ahlaki yönlerinin rehberliğine uymalarını sağlayacak görünmeyen bir enstrüman işlevine sahip olmaktadır (Pennington, 2014, s. 175-176). Bu bağlamda, Smith'in görünmez el metaforu, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri ile bireylerdeki ahlaki eylemlerin devamlılığının gözetilmesi hususunda tutarlılığını sürdürmektedir (Brewer, 2009, s. 536). Diğer açıdan, Smith'in görünmez el metaforu, sanayi devriminin ve küreselleşmenin etkileri göz önünde bulundurulduğunda, günümüzdeki piyasa mantığı içerisinde değerlendirilmektedir (Özekicioğlu ve Kılıç, 2010). Sanayi Devrimi, Avrupa'da ortaya çıkması ve daha sonra tüm dünyada etkilerini göstermeye başlaması ile birlikte makineleşmenin ve sermaye birikiminin artması sonucunu meydana getirmiştir (Kniivilä, 2007). Sanayi devrimiyle birlikte, ticaretin hızlı bir şekilde artması, piyasa mantığı içerisinde görünmez el metaforunun yardımıyla rekabeti arttırmıştır. Bunun yanında, bu rekabet ortamı, toplumların ahlaki ve manevi açıdan yozlaşmasına sebebiyet verdiğiyle ilgili tartışmalara yol açmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, görünmez el metaforu başta üretim ve ticaretin artmasına bağlı olarak kültür, bilgi ve iletişim gibi çeşitli ilişkilerinde küresel bir pazar içerisinde etkileşimine sebep olmuştur (Özekicioğlu ve Kılıç, 2010, s. 204-205).

Diğer taraftan, Smith'in görünmez el metaforu ile ilgili belli başlı tartışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Smith'in görünmez el metaforunu, Bernard Mandeville'in *The Fable of the Bees* (*Arılar Masalı*, 1670-1733) adlı eserinden ilham alarak oluşturduğuna yönelik tartışmalardır (Hjort, 1991, s. 952). Buna göre, Mandeville söz konusu eserinde, ticari toplumlarda insanların iyilikten uzak, açgözlü ve hırslı olmalarını doğal bir sonuç olarak görmektedir. Çünkü bu durum, ticari toplumun bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Mandeville'in değerlendirmesine göre, insanlarda bireysel erdem yerine ekonomik zenginliğe ulaşma arzusu daha fazla ön plandadır (Scott, 2009, s. 369-370). Mandeville, *Arılar Masalı* adlı eserinde, dürüstlüğü ilke olarak belirleyip ahlaki toplum prensiplerine göre yaşayan bir arı kovanının, bu kararından sonra nasıl giderek yoksullaştığından bahsetmektedir (Mandeville, 1988). Bu bağlamda, Mandeville söz konusu eserinde; toplumun açgözlülük, çıkar, para hırsı gibi alışkanlıklarını ekonominin iyiye gitmesinde itici güç olarak sunmakta ve bunların sosyal fayda sağladığını savunmaktadır

(Verburg, 2015, s. 666). Bu bağlamda, Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserindeki kişisel çıkar anlayışını Mandeville'den esinlenerek ele aldığı tartışmalarına (Pongiglione, 2011) karşı Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda Mandeville'in açgözlü, erdemden yoksun, çıkarıcı toplum yapısını ekonomik ilerlemenin ön koşulu olarak öne sürmesini eleştirmiştir (Smith, 1976, s. 308-313). Buna bağlı diğer tartışmada, Smith'in *sempati* ilkesini, Mandeville'in *Arılar Masalı* adlı eserindeki insanların övgüye ve onaylanmaya ihtiyaç duydukları ile ilgili görüşünü desteklediğine yöneliktir. Buna göre, Mandeville, söz konusu eserinde her insanın iltifat, övgü ve beğenilmeyi sevdiğini ifade etmektedir. Smith ise insan davranışlarının altında yatan en önemli etkenin *sempati* olduğunu vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak, insanların sempatik görünme arzusu altında da Mandeville'nin onaylanma ile övgüye değer bulunma isteği bulunduğu da görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Smith'in *sempati* ilkesiyle Mandeville'nin onaylanma ve övgüye değer bulunma görüşü arasında bağlantı olduğu göze çarpmaktadır (Ruben ve Dumluoğlu, 2015, s. 5). Fakat genel anlamda bakıldığında Mandeville, bireylerin bencil güdülerine ve tamamen çıkarıcı davranışlarına imkân verecek davranışları onaylaması ve ekonominin ilerlemesini buna bağlaması, aynı zamanda ahlak felsefecisi olan Smith'ten ayrıldığı nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, Smith, insanın temel amacının mutluluğa ulaşmak, doğaya uygun yaşamak ve dünyanın iyiliğine inanarak iyimser bir görüşü savunmak anlayışına sahiptir. Bu bağlamda, genel anlamda tartışmalar değerlendirildiğinde, Smith'in salt çıkarıcı bir sistemi desteklemesi ve insanın tamamen bencil olduğunu kabul etmesi söz konusu görünmemektedir (Gordon, 1991, s. 133-135).

Diğer taraftan, kendiliğinden doğan düzen ile ilgili açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin tasarımı değil bireylerin davranışlarının sonuçları olarak bir kendiliğinden doğan düzen ortamının oluşumu öngörülmektedir. Kendiliğinden doğan düzenin içeriğinde; uygulamalar, kurallar, kurumlar ve bunların birbiri ile ilişkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda, ticari toplumdaki aktörlerin kendi hedeflerini ve planlarını gözetmelerinin dışında oluşan sonuçlarını ifade etmektedir. Kendiliğinden doğan düzen yaklaşımı, insan davranışlarının doğasını açıklamaya yardımcı bir içerik sunmaktadır. Yani kendiliğinden doğan düzenler, aklın ve insani bilginin sınırlılığına karşı kurumların, bireylerin farklı hedeflerine ve planlarına nasıl yardımcı olduklarını anlamaya çalışmaktadır (Horwitz, 2013, s. 162-163). Kendiliğinden doğan düzen açıklamalarının yanı sıra Smith, *Ulusların Zenginliği* eserinde görünmez el düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

*"Akşam yemeğimizi soframızda bulmamız kasap, biracı veya fırıncının cömertliğinden değil, onların kendi menfaatlerine itibarlarından ötürüdür. Sermaye... ve emek harcayan her birey... ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. ... Niyetinin bir parçası olmayan bir amacı desteklemek için görünmez bir el tarafından yönlendirilir. ... Kendi menfaatinin peşinden koşmakla toplumun da menfaatine destek olmuş olur"* (Smith, [1776], 2008, s. 485).

Smith'e göre, bireylerin tanıdığı insanlarla ilişkili olması *sempati* ve yakınlık duygusu temelinde daha olası bir sonuçtur. Yukarıda kasap, fırıncı veya biracı tarafından temin edilen ürünlerin arka



planı açıklandığında; bireylerin kendini sevme (*self love*) (Uyl ve Griswold, 1996, s. 631) ve kendi çıkarını gözetme düşüncesi temel olarak alınmaktadır (Horwitz, 2013, s. 164-165). Smith'in en çok alıntı yapılan, bu yukarıdaki "*kasap, biracı, fırıncı*" pasajında sunduğu örnekte, Smith'in temel ilke olarak kişisel çıkar dürtüsünü sisteminin merkezine oturtmuş olduğu ile ilgili tartışmalar yapılmaktadır. Buna karşın, genel olarak Smith'in; insanların tamamen bencil varlıklar olmadığı anlayışı içerisinde olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, Smith, herkesin çıkarının devamlılığının sağlanmasında ortak bir payda olarak iyiliğe yönelik bir sistemin olabilirliğini ifade etmektedir (Buğra, 1995, s. 92).

Bir diğer tartışmada, Smith, ticari toplumu ifade ederken işbirliğinin kendi çıkarlarını gözetken aktörler arasında tekrarlanan değişimler ve oyunlarla kendiliğinden gerçekleşebileceğini öne sürmektedir. Fakat değişimler daha kolektif olduğu veya tekrarlanmadığı zaman ve aktörlerin fırsatçı hilelerden kazanç sağlayacağı yerde piyasa değişimlerinin kendiliğinden güven sağlayacağı ve dolayısıyla kendiliğinden düzenin devamlı temin edileceğinden daha az emin olmaktadır. Bu bağlamda, Smith'e göre, değişimler tekrarlanmadığı takdirde piyasaların kendi kendini revize etmesi şüpheli bir durumdur (Pennington, 2014, s. 175-176). Bunun yanında, Smith'in *Ulusların Zenginliği* eserinde öne sürdüğü ekonomi için önem arz eden iş bölümü anlayışı ve buna bağlı bireyler arasındaki ekonomik ilişkiler ve piyasa değişimlerinin Hayek'in vurguladığı gibi kendiliğinden doğan düzen temelinde gerçekleşeceğine yönelik savunmalar, Polanyi tarafından eleştirmiştir. Polanyi, Smith'in kapı araladığı ve Hayek'in doğrudan ifade ettiği, ekonomik ve politik alanların iç içe geçmeyerek kendiliğinden bir düzen meydana getirmeyeceğini belirtmektedir (Polanyi, 2001). Bunun yanında, Polanyi, Smith'in bireylerin kendi çıkarları peşinden koşması ile ortak iyiye ulaşılacağı düşüncesini doğru bulmamaktadır. Ona göre, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etmek istemeleri, atomistik birey anlayışına yol açmakta ve bireyleri piyasanın yasalarına tabi kılarak toplumun diğer bütün yaşamsal ilişkilerinden ayırmaktadır (Polanyi, 2001, s. 171). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Polanyi, ekonomi politığın doğmasında önemli rolü olan ve piyasaya atıfta bulunarak iktisadın kurucularından olan Smith'in düşüncelerini eleştirmiştir. Söz konusu eleştirilere cevap vermek gerektiğinde, Smith'in düşüncesinde, görünmez el ve kendiliğinden doğan düzenin tam olarak meydana gelebilmesinde ve kişisel çıkarın toplumsal iyiye dönüştürülebilmesi için kamusal kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Pozitif hukuk ile adalet kurallarının uyumlu hale getirilmesi ile kişisel çıkarın yol açabileceği zararlara bir çözüm yolu sunulabilecektir (Horwitz, 2013, s. 166-167).

Görünmez el metaforunda ve daha sonra kendiliğinden doğan düzenin oluşumunda her zaman amaçlanan eylemler (bireylerin kendi çıkarları peşinden koşması) ile amaçlanmayan sonuçların (irade dışı, kontrolsüz, özerk serbest piyasanın oluşması) oluşup oluşmayacağı tartışmaları yapılmaktadır. Bu tartışmalara göre, Smithyen görünmez el metaforunda neden her zaman etkin ya da olumlu beklenen sonuçların, işlevselci bir bakış açısı oluşturulmakta olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda, görünmez el mekanizmasının varlık nedeni olan amaçsal işlevlerin, her durumda işleyeceği varsayılmaktadır. Bu yüzden, görünmez el düşüncesinin merkezinde öngörülme-yen sonuçların her zaman iyi değil kötü sonuçlarda ortaya çıkarabileceği durumu

ortaya çıkmaktadır (Özel, 2009, s. 62). Smith, bireylerin kişisel çıkara yönelmesindeki sebepleri de şu şekilde açıklamaktadır:

*“Sahibi tarafından beslenmek istediği zaman, akşam yemeğindeki efendisinin dikkatini çekmek için, bir köpek yavrusu sâhibine yaltaklanır ve bir spaniel (uzun kulaklı bir köpek) bin atraksiyonla çabalar. İnsan bazen hem cinslerine karşı aynı sanatları kullanır ve onları kendi isteklerine göre hareket ettirmenin başka bir yoluna (aracına) sâhip olduğu zaman, onların iyi dileğini kazanmak için, her yaltaklanma ve kölece halle çabalar. Ancak, bunu her seferinde yapacak zamanı yoktur. Uygur bir toplumda, onun bütün hayatı birkaç arkadaş bulmaya zar zor yeterken, o, her zaman çok sayıda insanın işbirliğine ve yardımına muhtaç bulunur” (Smith, [1776], 2008, s. 15).*

Smith, yukarıdaki sebepten ötürü, insanların kendi öz çıkarlarına başvurmalarının diğer insanların bizim arzuladığımız gibi davranmasının nasıl mümkün olacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda, Smith’in felsefesi, insanların, birbirlerine uzak kişiler-yabancılar arasındaki kişisel çıkara dayalı işbirliğinin verimli ve faydalı faaliyetlere dönüşeceğini öngörmektedir. Buna ek olarak, insanların ahlâk kurallarını ve kurumlarını nasıl inşa ettiklerini çözümlemeye çalıştığı sonucu da ortaya çıkmaktadır (Horwitz, 2013, s. 165- 166).

### Smith’in İki Eserinin Tutarlılığı Üzerine Tartışmalar

Smith, düşüncesinde bilimsel bir felsefeye ulaşma ideali söz konusudur. Bu bağlamda, ahlak felsefesinde kurumsal bir yaklaşım sergilemekte ve bunu “sağduyu” etkinliği olarak ifade etmektedir. Smith, düşünce sistemine ahlaki açıdan bakmakla birlikte çıkarı temel almaktadır. Smith, bu durumu “Çıkar, bizi beşikten mezara kadar takip etmektedir” diyerek açıklamaktadır. Buna karşın, Smith’teki çıkar yaklaşımı, Bentham’daki gibi insan davranışlarının açıklanmasında yararcılık (*utilitarianism*) düşüncesinin merkeze alınması şeklinde değildir. Smith çıkarı düşünce sistemine almış fakat felsefesini çıkarıcı bir temel üzerine inşa etmemiştir (Özveren, 2011, s. 19-20). Smith’in düşüncesinin temel amacı ve hareket noktası, Newton’un fizik bilimlerinde evrensel ve uyum içinde olduğunu ifade ettiği doğal bilim modelini, insan bilimlerine uygulama ve inşa etme isteğidir. Bununla birlikte Smith felsefesinde, bireylerin hem maddi arzuyu hem de ahlaki yaşamı gözetmelerini sağlayacak bir sistem oluşturma amacı bulunmaktadır (Sarfati, 2007, s. 32-39).

Smith’in, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, ekonominin gelişiminde kişisel çıkarın (faydanın) önemli bir yerinin olması ve diğer eserindeki (*Ahlaki Duygular Kuramı*) *sempati* düşüncesiyle bu durumun çelişki oluşturduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır<sup>3</sup> (Başdemir, 2009, s. 35-36). “Adam Smith problemi” olarak adlandırılan bu tartışmaya göre bir yandan, Smith’in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eseri sadece ahlak teorisi olarak açıklanmaktayken diğer yandan,

3 Söz konusu tartışmalar için bakınız: Ashraf, Nava, Camerer, Colin F. ve Loewenstein, George (2005), “Adam Smith, Behavioral Economist”, *Journal of Economic Perspectives*, 19 (3): 131-145.

*Ulusların Zenginliği* adlı eseri ise sadece piyasa toplumunun temellerinin atıldığı bir eser olarak ifade edilmektedir. Smith ile ilgili bu değerlendirmeler, onun sistematik ve tutarlı bir sosyal teori kurmak istediğini görmezden gelmektedir. (Yılmaz, 2010, s. 79). Bunun yanında, Smith bireylerdeki farklı sosyal normlar ve beklentilerin uygun ve denk sonuçlar oluşturduğunu göstermeye çalışması ile iki eserin aslında birbirini tamamlaması söz konusudur (Pennington, 2014, s. 467). Buna göre, Smith birinci olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde motive edici isteği, duyguların karşılıklı *sempati*'sinin (duygudaşlığının) bireylerde oluşturduğu memnuniyet olarak açıklamaktadır. *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ise bu motive edici istek, her bireyin kendi durumunu iyileştirme gayreti içerisinde olması şeklinde kendini devam ettirmektedir. İkinci olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde geliştirilen kurallar, uygunluk ve nitelikleri belirleyen kurallar olarak varken *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde geliştirilen kurallar ise özel mülkiyeti, sözleşmeye dayalı anlaşmaları ve gönüllü mübadeleyi güvence altına alan kurallar olarak tutarlılığını sürdürmektedir. Üçüncü olarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde mübadele ortamı olarak ifade edilen piyasa, kişisel duyguların ve ahlaki yargıların karşılıklı değişimi olarak varken *Ulusların Zenginliği* adlı eserindeki piyasa ise özel eşyaların ve hizmetlerin değişiminin sağlandığı alan olarak kendini devam ettirmektedir. Son olarak, Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde kendiliğinden doğan düzeni; ortak paylaşılan ahlaki yargı standartları olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ise kendiliğinden doğan düzeni, ideal ekonomi sistemi yani geniş ölçekli malların ve hizmetlerin değişiminin sağlandığı bir sistem olarak ifade etmekte ve görüşlerinde tutarlılık sergilediği ortaya çıkmaktadır (Otteson, 2002, s. 55-56).

Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda toplumun temeli olarak *sempati*'yi (duygudaşlığı) esas alan etik yorumlarda bulunmaktadır. Buna göre Smith *sempati*'yi, birinin yaptığı şeyi diğerlerinin onaylamaması, o insanın kendi kişiliğinin görüldüğü bir yansıma olarak açıklamaktadır. Smith, etik anlayışını, duygudaşlık ve takdir edilme (itibar) isteği tarafından meydana getirilen eşit derecede sağlam bir sosyal bütünlük yapısının ortaya çıkması olarak görmektedir. Smith'in bu etik anlayışının temelinde, bireylerin duyguları (hisleri) üzerine ahlaki değerleri merkeze alması yatmaktadır. Bu bağlamda, Smith, Hume gibi ahlak felsefesinde *sempati*'nin (duygudaşlığın) rolüne dair açıklamalarda bulunmuştur. Hume'un vurguladığı noktaları daha da ileri götüren Smith, İskoç Aydınlanmasının temel felsefesinde yer alan salt kişisel çıkar yerine ahlaki ve doğal sempati, vicdan ve merhamet duygularını benimsemiştir (Raphael, 2014, s. 28-29).

Smith'in tasvir ettiği ekonomi politikte, bireylerin rekabet ortamında öz çıkarlarını gözetmeleri temel anlamda düşünüldüğünde şiddet ve kötülüğü doğuracağı beklenmektedir. Fakat Smith'teki *sempati* kavramı bu beklentilerin tam tersi bir yönde gelişeceğini vurgulamaktadır (Sarfati, 2014, s. 7). Çünkü Smith'teki *sempati* düşüncesi; insanların diğer insanlar tarafından kabul edilme isteklerinin olması olarak açıklamaktadır. Bu ek olarak, Smith'e göre *sempati*, insanların toplum içerisinde saygınlık kazanma ve beğenilme biçiminde hareket etmeleri olarak vurgulanmaktadır. Buna bağlı olarak, Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde diğer insanlar tarafından kabul edilme isteği, iktisadi hayatta alıcı ve satıcının yaptıkları işlemlerden karşılıklı yarar sağladığı kişisel çıkar olarak devam etmektedir. Buna ek olarak, Smith *sempati* ve diğerkâmlığın (*benevolence*)

ön koşulu olarak; iktisadi ilerleme ve zenginliği işaret etmektedir. Son kertede Smith, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme amacıyla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Fitzgibbons, 1995, s. 3-4). Ayrıca, Smith'te görünmez el metaforu, kendiliğinden doğan düzen anlayışı ve tutarlılık tartışmalarının iktisat ve toplum açısından karşılığının olma durumu söz konusu olmuştur.

## Sonuç

İskoç Aydınlanması düşünürlerinde genel olarak; bireylerin yanılabilirliği, bilginin çoğunun kişiselliği ve insan doğasındaki çıkar, arzu ve aklın hâkim etkisi yerine duyguya yönelim söz konusudur. Bununla birlikte, bu düşünürler, insan eylemlerinin amacının indirgemeci bir yaklaşımla salt rekabet etme ve çıkar peşinde koşma yerine duygusal rasyonalite temelinde açıklamışlardır. Smith, insanın doğasında işbirliği yapma zorunluluğunu öne çıkararak bu işbirliği sürecinin, kendiliğinden doğan düzen geleneğinde ve görünmez el metaforunun yardımıyla, planlanmış bir şekilde gerçekleşmeyebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Smith, sosyal dünyanın ne kadar büyük bölümünün insan davranışının planlanmamış sonuçları olarak doğmuş olduğunu dolaylı olarak ifade etmektedir. Ayrıca bu düşünürler *sempati* kavramını temel almışlardır. Bilhassa Smith'in *sempati* anlayışında, insanların toplum içerisinde saygınlık kazanma ve beğenilmelerine yönelme ile etik arasında bağlantı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Smith, diğer İskoç Aydınlanması düşünürlerinin etkisi ile ve onları aşarak, *Ahlaki Duygular Kuramı* adlı eserinde toplumsal istikrarı sağlamak için ve bireysel ahlakın temel ilkesi olarak *sempati*'yi savunmuştur. Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde *sempati* ilkesi, iktisadi hayatta alıcı ve satıcının yaptıkları işlemlerden karşılıklı olarak yarar sağladığı kişisel çıkar olarak devam etmektedir. Buna ek olarak, Smith *sempati* ve diğerkâmlığın ön koşulu olarak; iktisadi ilerleme ve zenginliği işaret etmektedir. Son kertede Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı* ve *Ulusların Zenginliği*'nde, iktisat ve ahlaki davranışı bütünleştirme idealine hizmet ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Smith'in ekonomi politığının genel anlamda, sistematik ve tutarlı olduğu sonucu yapılabilmektedir.

Sonuç olarak, İskoç Aydınlanmasının salt akıl yerine *sempati* gibi insanın salt kişisel çıkarı ve bencilliği yerine vicdan, merhamet gibi yardımseverliğe yönelik duygulara yönelmesi toplumsal ve ekonomi politik açıdan etkiler meydana getirmiştir. Buna ek olarak, ekonomi politığın Smith'le birlikte hayata geçmeye başlaması, salt rekabet etme ve çıkar peşinde koşmaya dayalı çıkarıcı akıl yerine ahlaki değerlerinde ön planda olması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

## Kaynakça

- Altan, Mehmet (2013) *Uluslararası Ekonomi Politik*, (Ed.) Murat Çetin, Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2941, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılığı.
- Başdemir, Hasan Y. (2009) *Liberalizm Ahlakî Temeller*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Brewer, Anthony (2009) "On the Other (Invisible) Hand...", *History of Political Economy*, 41(3), 519-543.
- Buğra, Ayşe (1995) *"İktisatçılar ve İnsanlar"*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Campbell, Thomas D. (1971) *Adam Smith's Science of Morals*, University of Glasgow Social and Economic Studies, New Series, No. 21, London: Allen & Unwin.
- Fitzgibbons, Athol (1995) *Adam Smith's System of Liberty, Wealth and Virtue*, New York: Clarendon.
- Furuya, Hiroyuki (2011) "Beauty as Independence: Stoic Philosophy and Adam Smith", *The Kyoto Economic Review*, 80 (1), 70-102.
- Gordon, Scott (1991) *The History and Philosophy of Social Science*, New York: Routledge.
- Golding, Peter ve Murdock, Graham (1997) "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik", içinde (Ed.) Süleyman İrvan, *Medya, Kültür ve Siyaset*, (Çev.) Dilek B. Kejanlıoğlu, Ankara: Ark Yayınları.
- Horwitz, Steven (2013) "Smith'ten Menger ve Hayek'e Kendiliğinden Doğan Düzen Geleneğinde Liberalizm", (Ed.) Atilla Yayla, içinde *Hangi Liberalizm*, (Çev.) Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 161-190.
- Hjort, Anne M. (1991) "Mandeville's Ambivalent Modernity", *Comparative Literature*, 106 (5), 951-966.
- Kılıçaslan, Yılmaz (2012) "Temel Kavramlar ve Tüketici Davranışı" (Ed.) Yılmaz Kılıçaslan ve Ethem Esen içinde *İktisada Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2566, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-26.
- Kisner, Matthew J. (2010) "Perfection and Desire: Spinoza on The Good", *Pacific Philosophical Quarterly*, 91(1), 97-117.
- Kniivilä, Matleena (2007) "Industrial development and economic growth: implications for poverty reduction and income inequality" in *Industrial Development for the 21st Century: Sustainable Development Perspectives*, New York: United Nations Publication, 295-332.
- Lord, Beth (2010) *Spinoza's Ethics- An Edinburgh Philosophical Guide*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Macfie, Alec L. (1967) *The Individual in Society: Papers on Adam Smith*, London: Allen & Unwin.
- Mandeville, Bernard (1988) *The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits*, Vol. 1-2, Indianapolis: Liberty Fund.
- Mill, John S. (2009) *Principles of Political Economy*, Abridged, with Critical, Bibliographical, and Explanatory Notes, and a Sketch of the History of Political Economy, By J. Laurence Laughlin, Ph. D. Assistant Professor of Political Economy in Harvard University, 1885, The Project Gutenberg EBook, Release Date: September 27, 2009.
- Otteson, James R. (2002) "Adam Smith: Bir Ahlakî Filozofu", (Çev.) Atilla Yayla, *Piyasa Dergisi*, 3 (Yaz), 49-57.
- Özekicioğlu, Halil ve Kılıç, Cüneyt (2010) Invisible Hand as the Base of Capitalism and It's Evolution in Relation to Globalization: Materialistic Revival", içinde (Ed.) Hakan Kapucu, Murat Aydın, İsmail Şiriner, Farhang Morady, Ümit Çetin, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Kocaeli: IJOPEC Yayınları, 197-208.
- Özel, Hüseyin (2009) "İktisat ve Sosyal Teoride 'Görünmez El' Eğretilemesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), (Haziran), 45-65.
- Özel, Hüseyin (2012) "Ekonomi Politikğin Yöntemi ve Kapsamı", *İktisat Felsefesi Dergisi*, 1 (Bahar), 12-42.

- Özveren, Eyüp (2011) “(Kurumsal) İktisat-Felsefe İlişkisi: Ne Seninle ne Sensiz?” içinde (Ed.) Ozan İşler ve Feridun Yılmaz, *İktisadi Felsefeyle Düşünmek*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pennington, Mark (2014) *Sağlam Politik Ekonomi-Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği*, (Çev.) Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.
- Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Second Edition, Boston, Massachusetts: Beacon Press.
- Pongiglione, Francesca (2011) “Bernard Mandeville’s influence on Adam Smith’s Wealth of Nations”, *I Castelli di Yale*, XI (11), 109-118.
- Raphael, David D. (2014) *Adam Smith*, (Çev.) Ekrem Erdem ve A. Aslıhan Çelenk, Ankara: Liberte Yayınları.
- Ruben, Ester ve Dumludağ, Devrim (2015) “Davranışsal İktisadın Gelişimi”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58 (Ağustos), 4-9.
- Sarfati, Metin (2007) “Smith’te Bütünlük Sorunu”, *İktisat Dergisi*, 490 (Ekim-Kasım), 32-47.
- Sarfati, Metin (2010) “*Ekonomi Politik’in İnsanı*” “Kim”dir?, İstanbul: Derin Yayınları.
- Sarfati, Metin (2011) “Smith–Spinoza ve İktisat Teorisine Bir Eleştirisi”, içinde (Ed.) Ercan Eren ve Metin Sarfati, *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 105-134.
- Sarfati, Metin (2014) “İktisadın Gizemi İktisadın Geleceği”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 1-14.
- Scott, Kyle (2009) “Mandeville’s Paradox as Satire: The Moral Consequences of Being a Good Citizen in a Commercial Society”, *Politics & Policy*, 37 (2), 369-394.
- Smith, Adam (2008) *Milletlerin Zenginliği*, (Çev.) Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, Adam (1976) *The Theory of Moral Sentiments*, (Ed.) D.D. Raphael and A.L. Macfie, Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Steven B. (2005) “What Kind of Democrat Was Spinoza?”, *Political Theory*, 33 (1), 6-27.
- Uyl, Douglas ve Griswold, Charles (1996) “Adam Smith on Friendship and Love”, *The Review of Metaphysics*, 49 (3), 609-637.
- Üşür, İşaya (2003) “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?”, *Praksis Dergisi*, 10 (Yaz-Güz), 211-238.
- Vanberg, Viktor J. (2002) “Anayasal İktisat, Ahlak ve Ekonomik Düzen Politikası”, içinde (Ed.) Coşkun Can Aktan, *Anayasal İktisat*, (Çev.) Melek Seferoğlu, Ankara: Siyasal Kitapevi, 247-268.
- Verburg, Rudi (2015) “Bernard Mandeville’s vision of the social utility of pride and greed”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 22(4), 662-691.
- Wagener, Hans J. (1994) “Cupiditate et Potentia: The Political Economy of Spinoza” *The European Journal of the History of Economic Thought*, 1(3), 475-493.
- Yay, Turan (2010) “Adam Smith’in Düşünce Sisteminde Devletin Rolü ve Önemi Üzerine”, içinde (Ed.) Hakan Kapucu, Murat Aydın, İsmail Şiriner, Farhang Morady, Ümit Çetin, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Kocaeli: IJOPEC Yayınları, 77-91.
- Yılmaz, Feridun (2010) “İskoç Aydınlanması ve Adam Smith” içinde (Ed.) Mine Kara, N. Emrah Aydınonat, *Görünmez Adam Smith*, İstanbul: İletişim Yayınları, 65-85.